

ISSN 2010-5517

*искусство
Дух.*

Ташон АДАБИЙОТИ

Адабий-бадший, ижтимоий-публицистик журнал

Октябр — 2010

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадний, ижтимоий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 10 (161)

2010 йил, октябр

Муассислар:

ЎЗБЕКИСТОН
МАТБУОТ ВА АХБОРОТ
АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЎЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ
КЕНГАШИ

[www. jad.uz](http://www.jad.uz)

МУНДАРИЖА

НАСР

Ўрозбой Абдурахмонов. Орол: оппоқ девор олдида... Публицистика.....	3
Камило Кастело БРАНКО. Хазон бўлган севги. Роман.....	15
ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ	
Япон шеъриятдан. Алафлар ҳам гуллар олчалардай	9
Рабиндранат ТАГОР. Замину самони титратар шеърим	71
Замонавий арман шеърияти. Кўздан олислаган қадамлар акси	108
МОЗИЙДАН САДО	
Исмоилбек ФАСПРАЛИ. Туркистон саёҳатлари	78
Тоҳир ҚАҲҲОР. Исмоилбек Гаспдали ва унинг Туркистон саёҳатлари ...	104
ЕДНОМА	
Муҳаммад ХАЙРУЛЛАЕВ. Миртемир домлани эслаб	116
Шукур ҚУРБОН. Озод Шарафиддинов сабоқлари	122
АДАБИЙ ЖАРАЁН	
Владимир ОРЛОВ. Қарсақ чалинса басми?	127
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Эсонғали РАВШАНОВ. Чўлпон	132
Қўноқбой ТУРДИБОЕВ. Истиклол ғояларининг бадий талқини	138
КИТОБЛАР ОЛАМИДА	
Алимурод ТОЖИЕВ. XX аср ҳикоялари	142
САРГУЗАШТ. ДЕТЕКТИВ. ФАНТАСТИКА	
Элла ГРИФФИСТ. Номаълум шерик. Роман.....	145

ТОШКЕНТ
ОКТАБР

Истиқлол ғояларининг бадий талқини

Истиқлолнинг шеърятда миллат нафаси, халқ манфаати ва интилишлари, инсон руҳияти тўлқинлари, ҳаёлот олами ўз инъикосини топади. Тўғрироғи, эркинлик ва истиқбол, эрк ва саодатга эришиш истаги одамзод дунёқарашидан ижодкор фитратига ўтади. Шу маънода, машҳур қорақалпоқ шоири И. Юсупов лирикаси — қорақалпоқ халқ оғзаки ижоди, XIX аср мумтоз адабиёти намояндалари Кунхўжа, Ажиниёз, Бердақларнинг, XX аср поэзиясидаги ижодий уфқларни янада кенгайтирган Аббос Добиллов асарларининг, Ғарб ва Шарқ халқлари сўз маданиятидаги устувор илғор анъаналарининг қонуний меросхўри. Унда қорақалпоқ халқи ижтимоий-жугрофий турмуш тарзи, иқтисодий-сиёсий тараққиёти, руҳий-маданий шароити аке этади. Ҳамиша долзарб ва мавзун муаммоларни қаламга олган шоир ижоди ғоявий-мавзуний теранлиги, жанрий-услубий ранг-баранглиги ва бадий юксаклиги билан ажралиб турарди. Гарчанд, ижодкорнинг бадий изланишлари юзасидан бир қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган бўлса-да, санъаткорнинг истиқлол даврида давом эттирилган ижодий анъаналари ва адабий маҳоратини ўрганиш мана энди бошланаётир.

Таъкидлаш жоизки, И. Юсупов лирикасида илғор адабий анъаналар мустақиллик даврига келиб юксак чўққилларга кўтарилди. Бинобарин, истиқлол палласида юзага келган демократия ва ошкоралик, миллат мафқурасини шакллантиришга мойиллик шоир ижодининг янги зарварақлари очилишига сабаб бўлди. Назмининг фалсафий сарҳадларини янада кенгайтирган, тақомиллаштирган ҳамда унга ўзига хос тарзда сайқал бера олган муаллиф давр руҳияти ва шахс тийнатиши поэтик нутқда янада ёрқин намоён қилишга эришди. Халқ тили ва дилидаги ният-истакларни илғаш ҳамда ҳиссий идрокка узатиш ҳаммаша адабий маҳорат билан боғлиқ. Хусусан, муаллиф сўнги йиллари яратган лиро-эпик полотно — «Ваташ тупроғи» дostonини тақдим этди. Аслида, собиқ Иттифоқ мафқуравий яккаҳоқимлиги шароитида шаклий-жанрий-мазмуний чекловлар қатъий назорат остида эди. Истиқлол даврида эса жанрий-услубий шакл ижодий имкониятлари кенгайтгандан кенгайди. Бинобарин, умуминсоний қадриятларни янги шаклдаги жанрий-услубий маъно товланишларида ифодалаш шоир ижодида бадий анъанага айланди.

Мустақиллик даврида шоир шеърятини кескиплик ва ўткирлик касб эта борди. Айтиш мумкинки, ижодкор бадий изланишларида қаҳрамон суврати ва сииратини бутун зиддиятно мураккаблиги билан реалистик бўёқларда тасвирлаш таомили айнан Истиқлол палласида қиёмага етди. Ҳаётини салмоқ ҳамда фалсафий теранлик унинг ўзига хос ифода йўналишини далолатлайди. Тўғри, аввал ҳам шоирнинг ижодий кредоси мазкур ҳислатлардан холи эмасди. Истиқлол Иброҳим Юсуповнинг ижод мустақиллигини янги юксакликларга кўтарди. Шуниси эътиборлики, шоирнинг бадий изланишларида мадҳия ва баланд-парвозликдан асар ҳам йўқ эди. Муаллиф халқчиллик анъанасига кўра бу давр иштироблари ва зиддиятларини адабий конфликт марказига чиқарди. Лирик қаҳрамон ҳалбиде кенгайган ғалаёнлар, турфа талотўшлару зиддиятлар, ҳатто боқимандалик қайфияти, фуқароларда фаоллик етишмаслиги, бозор иқтисодиёти муаммолари санъаткор чизгисида тамомила ўзгача қиёфа касб этди. Бинобарин, шоир сўнги шеърини тулғамларидан ўрип олган «Муножот», «Кўрсатган роҳатли кунинг ўшами?», «Бозор йулида», «Коррупция», «Мен кўркмай-

ман», «Олис вилда», «Тўқ тоғидаги уйлар», «Кандир билан хайрлашув», «Беклигинини бузма сен» манзумаларида ҳақиқатнинг турфа манзаралари мавжланади, ҳаққонийликнинг асл чизгилари аччиқ ҳамда ўткир, шафқатсиз ва аянчли лавҳаларга айланади. Шу билан, зикр этилган дастурий характердаги шеърларни уз даврнинг ижтимоий-руҳий қиёфасини очиб берадиган асарлар сифатида ҳам баҳолаш мумкин.

Шоир ўз поэтик муҳокамаларида алоҳида ургу берганидек, халқимиз миллий истиқлол ва демократия, маънавий дахлеизликка осонлик билан эришгани йўқ. Эрка ташналик бошқа қардош халқларда ҳам енгил кечмади. Муаллиф адабий маҳорати маъжуд вазият: мураккаб ва чигал жараёни мусаввируна ва ҳақиқат нуқтани назардан тўғри идрок этиши ва баҳолаши воситасида ойдинлашади. Зукко китобхон мустақиллик даври маънавияти ва маърифати, машаққатлари, ҳаёт шиддатларини санъаткорнинг мукамал манзумаси — «Муножот» шеърида маъна-руҳдан англай боради:

Тезирин, инсан бер оз бенделерине,
Бул бариста нешик замана болар.
Дерт жамаллап кеуиллердин шерине,
Дейр дилдарыстан аўара болар.

Дарҳақиқат, собиқ шеърлар замонидаги мафкуравий яккахукмронлик саатрларда келтирилган Таитрига мувожаатларни матбуотда ошқора еритишга имкон бермасди. Хатто, «банда» сузи маъносига кескин таққ қўйилган пайтлар бўлган. Шоир бу ўринда «бухрон» иборасини бежизга қўламаган. Ҳақиқатан ҳам, истиқлол даврининг ilk босқичида «ўткинчи», «муваққат» қийинчиликлар устувор хусусият касб этганини барчага аён. Мазкур ҳолат шу давр матбуотда, радио ва телевидениеда, умуман, оммавий ахборот воситаларида имкон даражасида атрофлича еритилди. Шу билан алтов-далговларга тула вазиятнинг ижод саҳнига чиқиши ҳам табиий ҳолиса эди, албатта! Қуйидаги мисралар давр ижтимоий-психологик, маданий-маърифий иқлимни янада ойдинлаштиришга хизмат қилишига шак-шубҳа йўқ:

Ақиллар тубалап, болып ар-сары,
Ким не айтса, аўып журттың аңсары,
Мапын пуллап бийинсаптық базары,
Хәркимнинг кеўлинде бир нама болар.

Кимлер қийле мене шалқып жатажақ,
Пулга өтсе жоқ ийманын сатажақ,
Мириўбет таңлары қашан атажақ?
Журттың бир арманы сол тана болар.

Маънавий мустақиллик барқарорлашуви ниҳоятда мураккаб жараён. Негаки, бозор иқтисодиёти кескинлиги моддий-маънавий мувозанатни издан чиқариши аён эди. Туерироғи, янги иқтисодий тизим ҳам ижобий, ҳам салбий хусусиятларга дахлдорлик касб этди. Эътиборли жиҳати шундаки, муаллиф текинтомоқ, боқиманда кишилар дунёқарашини таҳлилий йўсинда маҳорат билан очиб беради. Дарҳақиқат, маънавий-ахлоқий иллатлар барча даврлар учун хос қусур саналади. Лоқайдлик ҳатто душманликдан ҳам хавфли. Шу ҳолатни объектив тасвирлашга интилан шоир ахлоқ ва руҳият тарбияси иқтисодий юксалиш кифолати эканлигига мантиқий ургу беради. Жўшқин мисраларда кундалик маиший муаммолар умуминсоний моҳиятга бориб туташади:

Тәкаббырлық иллетине шатылып,
Кишилтер әзиге диге батырып,
Арзан сөзлер қымбатына сатылып,
Бийдай нанның изи зағара болар.

Тургунлик йилларида битининг асосий озуқамиз — бутдой уни тақчиллиги кузатилган. Шубоис ахсар қишлоқ аҳли жўхори унidan зогора нонини ейишган. Мазкур этник ҳақиқатни муаллиф «Мен қўрқмайман» шеърида автологик усулда суврошашта муваффақ бўлган. «Такаббурлик иллатига чалинган» маторият сазй-ҳаракатлари «кучлилар ожизга ҳукм ўтказиш», «арзон сузларни қимматга сотиш» учун кенг имкониятлар яратади. Оддий ноҳақликдан ибтидо-ланадиган ҳукмон сиёсат адалоқибатда қудратли ҳамда муваққат «қўрқув салтанати» (Ч.Айтматов)га айланаёди:

Қолымда бар қушлардан айырмам;
Мал айдамай, сөз айтаган шайырман,
Мен депутат болмасам да халқтын,
Жаран жырлап, хизметине тайынман.

Рўйирост эътироф замирида жамият муаммолари ойдинлашади. Муаллиф шу даврда депутатлар сайловидаги кўзбўямачиликлари, маҳкама, идора ва эл-юрт раҳбарини тайинлашда содир этилган адолатсизликлар кузатишганини эътироф этади. Реалистик теран сатрларда шоирнинг танқидий қарашлари муайян салмоқ касб этади. «Халқ манфаатларини куйлаб, хизматига камарбаста» санъаткор туйгулари жушқин ва нурафшон, ҳиссиёти мавждор, сўзи залворли ва теран. Унда амал аелида ишонч ва масъулият юкини юклашнинг англаб етган кўнгили изтироблари жилваланади. Аелида лавозим инсонга умумманфаатларини ҳимоя этиш учун берилади. Қуруқ ваъдабозлик, дабдабозликни инкор этган лирик қаҳрамон ўз моҳиятига содиқ қолини ҳамда халққа хизмат қилишдек буюк маслагидан асло воз кечмайди...

И.Юсупов 1994 йили яратган бу шеърий битикда давр эпкиндларидан сизиб чиқаётган нуқсонлар очиб ташланди. Собиқ Иттифоқ даврида кундалик ҳаётимизда йиғилиб қолган иллатлар юзага қалқиб чиқди. Уларни имкон қадар тезроқ бартараф этиш — фаровон турмуш тарзини барқарорлаштириш гарови эди. Шунини иллаган шоир миллатни огоҳликка чақиради. Зеро, замон машаққатларининг руҳий фаоллик билан ҳаққоний ифодалаш — ижодкор учун эзгу аъмол саналади.

Публицистик талқин реал ҳаёт манзараларини гавдалантиради. Собиқ Иттифоқ парчаланиши арафасида улкан мамлакатнинг халқлари сиёсий раҳнамо М.С.Горбачёвга қатта умидлар боелашган эди. Бироқ бу ишончлар саробга айланди. Шоир мазкур ҳолатни аччиқ ҳақиқат нуқтаи назаридан баҳолайди. Натижада «Кўрсатган роҳатли куннинг ушамми?...» деган реалистик теран, холис, таъсирчан сатр пайдо бўлди. Шеър гоёси мисралар фалсафаси кучайиши билан муайян салмоқ касб этади.

Ибройим Юсуповнинг миллий истиқлолнинг дастлабки палласида яратилган, юксак ватанпарварлик руҳини намойиш қилган яна бир шеърий асари — «Беклигининг бузма сен» да қорақалноқ халқининг ўзига хос миллий-руҳий таровати, оққунчилиги ва бағрикенглиги, соддалиги ва тўпорчилиги, мардлиги ва тангчилиги, зукколиги ва донолиги аке этади. Юксак бадини маҳорат билан тасвирланган сатрларда муаллифининг эл-юртта муҳаббати, самимий лутфи, эзгу аъмоли, унга бўлган покиза истаклари ўз инъикосини топади:

Бар билгенни аўзында,
Саўдырақ қарақалпағым,
Жан сўзлеси кезинде,
Жаўдырақ ҳарақалпағым.

Агар бундай сатрлар халқнинг ўзига хос миллий анъаналари, урф-одатларини ўзига хос буюкларда тасвирласа, шеър адоғида лирик қаҳрамоннинг давр руҳиятига монанд уй-халқлари китобхон тафаккурини жиддий янгилайди. Реалистик тасвир тамойилларига содиқ санъаткор талқинида давр, табиат ва шахс муносабатларида мураккабликлар ёрқин чизгиларда берилади:

Атмастирма ёбимди,
 Аёғиға, қарақалпағим,
 Азиядан-ғой сабирли,
 Қайтарыма, қарақалпағим!

Дарҳақиқат, шоирнинг маънавият мувожазати унинг порлоқ келажигига бўлган ишончини далолатлайди. Айнан шундай манфаатлари ва интилишларини туг сифатида кўтарган муаллифнинг ҳаётини иқтидор-чиқирларига ҳам ўзини масъул деб биллади, халқининг атам, ялтироби дардларини ўзиники санайди.

Санъаткор эфирефитанилади: «Ютар ҳавомиз ҳам сиёсатлашган, Тирикчилик мавжуд эмас уни ютмасдан». Бироқ шоир ҳеч қачон ҳақиқатдан, поэтик маҳорат йўлидаги тинчликни илтимонлардан воз кечмайди. Шу нуқтаи назардан унинг теран сезимлари ифода қилган «Вонликнинг семинарини ўтказдик, Қайта қуриш эмас, бўлди муважжати», «Шайтон ҳозир компьютерда ўтириб, одамлардан шумлик урғундир...» сатрларини ҳақиқатнинг фалсафий мушоҳадага эврилган шамойили сифатида баҳолаш бўлади.

Юқоридаги мушоҳадани умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, Ибройим Юсуповнинг 1989 йиллар алоғи — 90-йиллар аввалида тартиб берилган манзумаларида реал турмуш ҳақиқатлари бадий ифода имкониятлари билан тинч алоқда бўлиб, кўпда маънавият ифодаси ҳамда истиқлол гоёлари қабариб кўринади. Шоирнинг талқинларини туташ фалсафий нуқтаи назардан баҳолайди, оламнинг табиғатида мавжуд ижобий фазилатларни удуғлайди, салбий иллатларни ҳасасан қоралайди. Қунхўжа, Ажиниёз, Бердақ, Утеш шоирлар тарққий тоғларини маънавий-халқий фалсафани янги босқичга кўтаради. Шу боис ҳам шоирнинг дарих қадамони ростгўйлиги, қайсарлиги, шижоати, қатъийлиги, кўпда ҳақиқат билан ўқувчи қалбини осонгина забт этди. Умуминсоний қадриятлар қатидан сизиб чиққан миллий-маънавий қадриятлар қўлоқлиги санъаткорнинг бадий талқинида янги даражасига кўтарилди. Фалсафий тинчлик, мушоҳада аниқлиги ва мантиқий изчиллик Ибройим Юсуповнинг истиқлол гоёлари тарихида ижодий миқёсларни белгиловчи етакчи хусусиятга айланди.

Қўноқбой ТУРДИБОЕВ,
 филология фанлари номзоди